
ERCİŞ “DEMELİ-ÇEVİRMELİ” TÜRKÜ SÖYLEME GELENEĞİNDE ÖZGÜN FORMLAR VE YENİ TANIMLAR

Unique Forms and New Definitions in Erciş “Demeli-Çevirmeli” Folk Song (Singing in Turns) Singing Tradition

Mehmet Murat OTO*

ÖZ

Van'ın Erciş ilçesi genel halk bilimi ve özelinde Türk Halk Müziği kültürü açısından çok köklü ve zengin olan ülkemizin ayrıcalıklı yerleşim yerlerinden biridir. Erciş halk müziği kültüründe “demeli-çevirmeli” olarak adlandırılan türkü söyleme geleneği oldukça baskındır. Genel kaynaklar geçmişte demeli-çevirmeli türkü söyleme geleneği hakkında bazı tanımlamalar ortaya koymuşsa da bu geleneğin tanımlamasında oldukça yetersiz, eksik ya da hatalı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Ercişli müzik insanlarının anlatımları doğrultusunda Erciş türkü repertuarındaki demeli-çevirmeli türkülerin bazıları yeniden değerlendirilerek “demeli-çevirmeli” türkü okuma geleneği hakkında yeni bir tanım yapılmıştır. Diğer yandan bu tanıma bağlı olarak önceden yayınlanmış notalardaki hata ve eksiklikler üzerinden dördü alt grup olmak üzere şimdilik saptanabilen dokuz farklı formun varlığı görülmektedir. Böylelikle demeli – çevirmeli türkü okuma geleneğinin yaygın biçimde bilinen; sadece mısraların son hece ya da kelimesinde gerçekleşen bir döngü olmadığı, beyit, hatta dörtlükler ve bunlara bağlı dizeler etrafında gerçekleşen daha geniş formlu, kendine özgü türkü okuma geleneği olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Deme, çevirme, türkü, Erciş, halay

ABSTRACT

Erciş county in Van is one of the privileged provinces that has a specifically deep-seated and rich Turkish folk music culture and general folklore. Folk music form, known as “demeli-çevirmeli” (a form of song lyrics of which are sung line by line by at least two people in turns), is quite dominant in Erciş folk music. Although the sources have suggested some definitions about “demeli-çevirmeli” (singing in turns) tradition, it is obvious that they are inadequate, deficient and erroneous in defining it. In this study, by re-evaluating some of the “demeli-çevirmeli” folk songs in Erciş folk song repertory in line with descriptions of musicians from Erciş, a new definition of the tradition was made. On the other hand, depending on this definition, there are nine different forms, four of which are subgroups, which can be detected for now, over the errors and deficiencies in the previously published notes. Thus; the folk song tradition of ‘singing in turn’ that is widely known has been demonstrated with examples that it is not only a cycle taking place in the last syllable or word, but a broader form of distinctive folk song tradition that takes place around couplets and even strings.

Keywords: Singing, turn, folk song, Erciş, halay

Araştırma Makalesi Geliş Tarihi/Received Date: 18.02.2020 Kabul Tarihi/Accepted Date: 22.05.2020

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğretim Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, mmuratoto@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5240-2675

Atıf/Citation: Oto, M. M. (2020). Erciş “Demeli-Çevirmeli” Türkü Söyleme Geleneğinde Özgün Formlar ve Yeni Tanımlar. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (16), 134-170.

Extended Abstract

Development of folk music studies in terms of scientific standards around the world was possible notably with the beginning of folklore and musicology’s improvement in the second half of the 19th century, on the other hand; in our country researches, institutions and studies for folklore and especially for folk music began actually with the proclamation of the Republic. The first compilation of folk songs in Van started in 1950. Later, folk song compilations were carried out by various people and institutions in 1961, 1967, 1978, 2001, 2007. In these compilations Erciş province in Van had a significant intensity. Nearly half of the released Van folk songs are made up of the songs compiled in Erciş alone.

One of the privileged settlements of our country, Erciş is highly deep-seated and rich in general folklore and especially in Turkish Folk Music. Erciş is a special cultural region where great folk poet Ercişli Emrah (17th century) lived. In Erciş folklore the folk song tradition *demeli-çevirmeli* (singing in turns) is quite dominant. Common resources suggested some definitions for *demeli-çevirmeli* folk song tradition in the past.

It is described catechistically in broad strokes in such resources as; someone sings the first verse of the song, the other/s repeat the same verse or they join in the chorus part. When the second group starts performing the chorus part, they carry on the same tune or the same syllable on which the song is left by the first group.

When this definition is taken into consideration it seems that it partly has a mutual singing feature and that it has a unity in the last tune or syllable; however, these explanations are insufficient for the appearance of this tradition. Because, according to this definition all songs can be transformed into “singing in turns”. Besides, when the emerging of the tradition is investigated it can be seen that this performance is not so simple, it has unique rules and applications, and it may technically be so difficult to do “sing in turns” which did not actually emerge as “sing in turns”.

Deme-çevirme is a tradition belonging to regions which have *halay* (a kind of Anatolian folk dance). It consists of easily memorized melodies. In terms of origins it can be seen that its primary purpose was not just to sing/perform a folk song but to maintain the continuity of the folk dance (*halay*). However, it is thought that in defining the field of Turkish folk music as a result of perceiving this tradition as verse-chorus-verse course the original form changed into general folk music pattern. Therefore, when examining the previously published scores, it was detected that in the majority of them the “in turn” part was not paid attention and thus word confusions and meaningless phrases occurred and that the traffic was mistaken, there were mistakes in both notation and performance. Furthermore, since the cultural environment feeds the original form, it is felt that the *deme-çevirme* tradition is facing extinction.

In accordance with these identifications a new definition has been made for *demeli-çevirmeli* folk song singing tradition. Thereafter; it is defined as “It is a folk song performance led by professional performers (*yırcı*) to the accompaniment of *halay*, in the regions where halays are performed. The main element of the performance which has two different repeated sections *deme* and *çevirme* is the *çevirme* part in which the mutual singers sing together the last syllable of each repeated line”. Based on this definition, nine different forms, four of which are sub-groups, have been identified for now.

Unique definitions have been made for such the terms as *deme* (singing), *çevirme* (in turn) and *yırcı* (performer).

Yırcı: *Demeli-çevirmeli* performance is professionally made by master performers (*yırcı*) who are professionals. Each performer (*yırcı*) is a professional singer at the same time, but however professional he is not every singer can become a *yırcı*.

Deme: This part is made up of subsidiary phrases which are used to continue the *halay* and to maintain the music during the dance. It can either be improvised or sung with quoted phrases from *mani* (a form of folk poetry) culture of the region.

Çevirme: This part is the main theme and major element of the *demeli-çevirmeli* folk songs. Even, it would not be wrong to say that the folk song is nothing more than *çevirme* part.

Considering the results of this study it appears that the *demeli-çevirmeli* folk song singing tradition exceeds the existing descriptions, that it has historically and culturally deep roots and that it is a special performance style which has special features among Turkish folk music forms. If the unique form of this tradition which is an element of the rich culture of Anatolian region, is reinterpreted, it will be evident that it is not a simple *halay* form made up of a few notes but it is a privileged culture when performed skillfully and as a reflection of folk dance tradition it requires a certain expertise.

In conclusion, the *demeli-çevirmeli* folk song singing tradition, which is a reflection of Anatolian people's creativity in music, is a subject needing further research due to its being a unique form in traditional Turkish folk music.

Dünyada halk müziği çalışmalarının bilimsel ölçütler içinde gelişmesi, özellikle folklor ve müzikolojinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlaması ile mümkün olabilmiş; ülkemizde ise halk bilimi ve onun en özgün bölümünü oluşturan halk müziğine ait araştırma, kurumlaşma ve çalışmalar fiili olarak Cumhuriyet ile başlamıştır (Yıldırım 1998, s. 61 ve Şenel 1991, s. 100, aktaran Elçi 2008).

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, Osmanlı İmparatorluğu'nun tam aksi olarak, halk müziğinin ne denli önemli bir kültür ögesi olduğunu çok erken fark etmişler ve bu alandaki çalışmalara hemen başlamışlardır. Planlı ve devlet destekli ilk çalışma, Maarif Vekaleti'nin 1925 yılında başlattığı derleme çalışmasıdır. Seyfettin Asaf ve Sezai Asaf'ın fonograf kullanmadan yaptıkları derleme çalışması Batı Anadolu'da yapılmıştır. Fonografin ve daha sonrasında ses kayıt cihazının Türkiye'ye gelmesiyle çalışmalar daha sistemli bir hal almıştır. İlk ses kayıt cihazı kullanılan derleme o dönemdeki adı Darü'l-Elhan olan müzik kurumu tarafından 1926-1929 yıllarında yaptırılmıştır. Alanda yapılan bu derleme çalışmalarının sonrasında uzun bir sessizlik dönemi yaşanmıştır. Ta ki Ankara Halk Evi'nin davetlisi olarak Ünlü Macar besteci ve folklorcu Bela Bartok'un Türkiye'ye geldiği 1936 yılına kadar. Bela Bartok, Güney Anadolu'da yaptığı derlemelerle Türk halk müziğine önemli katkılarda bulunmuştur. Aynı dönemde Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kurulması için çalışmalar yapmak üzere Türkiye'ye davet edilen Alman Paul Hindemith de halk müziği derlemeleri yapılması için rapor yazmıştır. Aynı yıl kurulan Ankara Devlet Konservatuvarı bünyesinde bir arşiv şefliği oluşturulmuş ve ilk derlemeler için kadrolaşma başlamıştır. Bu derleme çalışmalarına pek çok uzman ve besteci katıldıysa da Halil Bedi Yönetken ve Muzaffer Sarısözen tüm derlemelerde bulunmuşlardır. Türk halk müziğine ilişkin en kapsamlı derlemeleri gerçekleştiren bu kurum hiç aralıksız on yedi yıl sürmüştür (Okan, 2020).

Konservatuar derlemeleri olarak adlandırılan ve ilki 1937 yılında yapılan bu derleme çalışmalarında Van'a on dördüncü derleme çalışmasında 1950 yılında gelinmiştir. Ahmet Caferoğlu tarafından 1948 yılında Van'da yapılan ve 1951 yılında ilk basımı gerçekleştirilen “Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler” adlı çalışmada türkülerin söz unsurları üzerine bir çalışma yapılmış olsa da Muzaffer Sarısözen ve Halil Bedii Yönetken'in 1950 yılında yaptığı konservatuar derlemesi Van'da gerçek anlamda yapılan ilk türkü derlemesidir.

Sonraki yıllarda Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) 1961 yılında Ankara Radyosu adına ve 1967 yılında TRT, “I. Folklor Derlemeleri” adı altında Van'da türkü derlemeleri yapılmıştır. Sonrasında Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (HAGEM) 1978 yılında Van'da derleme çalışması yapmıştır. Sonrasında 2001 yılında Nail Tan ve Salih Turhan tarafından Van Valiliği adına bir çalışma yapmış, Van Valiliği Kültür yayınları olarak “Van Halk Müziğine Giriş, Sözlü ve Sözsüz Ezgiler” adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. 2013 yılında ise geçmişte yapılan tüm çalışmaların toparlanması ve redakte edilmesi yanında yeni bir derleme çalışması M. Murat Oto tarafından yapılmış, “Geçmişten Geleceğe Van Türküleri-I (Sözlü Kırık Havalarda)” adıyla kitap olarak yayınlanmıştır (Oto, 2016). TRT Genel Müdürlüğü 2019 yılında 81 ili kapsayan bir derleme çalışması başlatmıştır. TRT araştırmacıları yanında araştırmacı M. Murat Oto'nun da “derlemeci ve danışman” olarak katıldığı Bu çalışma kapsamında Van'da da derlemeler yapılmış ancak sonuçları henüz yayınlanmamıştır. Resmi kurumlar ve yayınlanmış kitaplar dışında ulusal ya da yerel sanatçılardan bireysel olarak çeşitli zamanlarda çok sayıda ezgi derlenmiştir.

Erciş Müzik Kültürü

Tarihi belgeler ve derleme çalışmaları gösteriyor ki Erciş, genel halk kültürü yani folklor yönünden derin bir kültüre sahip olduğu gibi geleneksel halk müziğinde de bu özellikleri barındıran bir yerleşim yeridir. Erciş'in, yüzyıllarca öncesinden gelen ve günümüzde de çok sayıda temsilcileri bulunan önemli bir halk ozanı geleneği mevcuttur. Erciş, 17. yüzyılda büyük halk ozanı Ercişli Emrah'ı yetiştirmiş özel bir kültür coğrafyasıdır.

Giriş bölümünde kısaca değinilen halk bilimi ve buna bağlı olarak halk müziği derlemelerinin ülkemizdeki sürecine bağlı olarak Erciş halk müziği konusundaki çalışmalar az ve yetersiz kalmıştır. Erciş özelinde ilk ses kayıtlı türkü derlemesi Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken ve teknisyen Rıza Yetişken'in 1950 yılında yaptığı konservatuar derlemesidir. Muzaffer Sarısözen'in doldurduğu derleme fişlerinin birinde kedi el yazısı ile şu notu düşmüştür: "Erciş doğunun en orijinal bölgelerinden biridir. Burada en az 150 parça alınabilir" (Sarısözen 1950). Ancak o günün teknik koşullarından olsa gerek 20 kadar türkünün kaydı altına bilmıştır.

İkinci türkü derlemesi 1961 yılında Ankara Radyosu adına Mustafa Geceyatmaz, Fikret Otyam ve teknisyen Mücahit Küçükbaran tarafından gerçekleştirilmiştir (Tan ve Turhan, 2001, s. 21). Bu derleme çalışması ile ilgili hiçbir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır.

Muammer Sun ve Cenan Akın görev aldığı "1. Folklor Derlemesi" adı ile TRT tarafından 1967 yılında yapılan derlemede adına uygun olarak sadece türkü değil folklorik birçok alanda da kayıtlar alınmıştır. Bu derlemede Erciş müzik kültürü hakkında önemli bilgiler mevcuttur. O yıllarda çok sayıda aşık ve ozanın yaşadığını öğrendiğimiz bu kayıtlarda Erciş'te kaval, mey ve zurnanın yaygın olduğu, ilginç olarak da Tulum çalındığı, tulumun ucuna takılan çift başlı kavala "çelemeşk" dendiği belirtilmektedir. Türkücülere "Yırcı", türkü söylemeye de "Yırlamak" dendiği, "Sıra Geceleri" olarak ünlenen Anadolu geleneğine Erciş'te "Divanhane Geceleri" dendiği de bu kayıtlardan öğrendiğimiz bilgiler arasındadır (TRT, 1967).

Erciş'de yapılan derleme çalışmalarından bir diğeri ise 2007-2010 yılları arasında araştırmacı M. Murat Oto tarafından yapılan derleme çalışmasıdır. Bu derlemede kayıt edilen türkülerin notaları "Van türküleri 1-Sözlü Kırık Havalara" adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmada Van türkü repertuarında tespit edilen sözlü kırık hava ve uzun havaların toplamının yaklaşık yarısı tek başına Erciş ilçesinden derlendiği görülmektedir (Oto, 2016). Bu araştırmalar sırasında "Demeli-Çevirmeli" türkü okuma geleneği ile ilgili ilginç bilgilere ulaşılmış, sahada yapılan görüntülü kayıtlarda kaynak kişilerin anlatımları doğrultusunda özgün bilgiler de kayıt altına alınmıştır.

Elde olan veriler doğrultusunda Erciş müzik kültüründe "Demeli-Çevirmeli" türkü okuma geleneğinin oldukça baskın olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak bu geleneğin yeterince ayrıntılarına girilmediği, bu geleneği tanımlamalarda eksiklikler olduğu, sosyolojik temellerinin ortaya konmadığı görülmektedir.

Demeli-Çevirmeli Türkü Söyleme ile İlgili Genel ve Yerel Tanımlar

Melih Duygulu'nun 2014 yılında yayınladığı "Türk Halk Müziği Sözlüğü" adlı eserinde "Deme Çevirme" başlığı ile vermiş olduğu bu icra biçim hakkında şunları belirtmektedir:

Deme çevirme: Doğu Anadolu'da yaygın olan bir ezgi söyleme biçimi. Genellikle bir kişinin, ezginin sözlerinden birinci dizeyi söylemesi, diğer kişi veya bazen kişilerin ezginin bir bölümünü aynen tekrarlaması ya da nakarata iştirak etmesi şeklinde icra edilir. İkinci grubun icraya katılması sırasında birinci grubun bıraktığı sestem alınarak ezgiye devam edilir. Bazen birinci grup diğer grubun devraldığı sesi kısa süreliğine

uzatır. Bu da ezgisel döngüsü biteviye olan türküye ayrı bir canlılık getirir. Sözler çoğunlukla on birli hece ölçüsüdür. Ezginin usulü ise daha çok altı ve on sekizli süredir. Bu tarz icra, bir tür “karşılama” gibi de düşünülebilir ki Yakın Doğu ve Balkan müziğinde ilk örneklerine rastlanan ve daha sonra Avrupa müziğinde de geçen antifoninin Anadolu’daki çeşididir. Van dolaylarında bu tarz icra biçimine “demeli-çevirmeli” adı verilir. Deme çevirme tabirinin anlam dışı olarak “söylemeli çevirmeli” / Bitlis-Ahlat; “deme-döndürme” / Sivas, “alıp söyleme” veya “alıp verme” / Gümüşhane, tabirleri de kullanılmaktadır. Bkz. Dedim dedi (Duygulu, 2014, s.138).

Hüseyin Koçak’ın 2003 yılında yayınladığı “Türk Halk Müziği Terminolojisi” adlı yüksek lisans tezinde şu bilgiler bulunmaktadır:

Deme çevirme: La-mi beşlisi içinde seyreden bir halk ezgisinin, iki sesçi tarafından, karar sesinde birleşerek, dönüşümlü uygulama yapmasıdır. Bu uygulama iki sesçiyle yapıldığı gibi, iki vokal grubu (kadın-erkek sesleri) ile de yapılır. (Doğu Anadolu)

Dönderme: Bkz Deme Çevirme. (Kars ve köyleri)

Canimen: Kına gecelerinde, daire şeklinde el ele tutuşarak oynanırken, kadın-erkek gruplar tarafından, karşılıklı söylenen, genellikle atışmalı türküler. (Deme Çevirme) En fazla yedili ses aralığına sahiptir. Türküyü söyleyen kişi ya da grubun bitirdiği heceden diğer grup söylemeye başlar (Ankara -Kalecik, Alevi köyleri-) (Koçak, 2003).

Araştırmacı ve derlemeci Mehmet Özbek, “Türk Halk Musikisinin Dünü, Bugünü ve yarını” adlı panel konuşmasında şunları belirtmektedir:

9. yüzyılda kiliselerde erkeklerden oluşan disiplinli bir *koro* oluşuncaya kadar Batı’da “el ele tutuşup dans eden topluluklara” *koro* deniliyordu. Daha sonra “topluca tek sesli şarkılar söyleyen topluluklara” *koro* denmeye başlandı. Evet başlangıçta Batı’da olduğu gibi Türklerde de *koro* yoktu, ama kökü çok eskilere dayanan *toplu söyleme* geleneği vardı. Doğu Anadolu’da köylülerin oynarken söyledikleri *nanay* havaları ya da *yallı* havaları, Batı Anadolu’nun *güvende*’leri *solo koro* karışık okunan havalarıdır. Hatta *nanay* havalarının *deme-çevirme* biçiminde okunuşunda ilkel bir kanonla karşılaşırız. Fasil musikimiz, dinî musikimiz toplu okuyuşların sergilendiği müziklerdir (Özbek, 2015).

Kutay Öztürk’ün 2019 yılında yayınlanan “Şarkışla yöresi kadın ağızı türkü yakma ve söyleme gelenekleri” adlı yüksek lisans tezinde şunları belirtmektedir:

Düğün törenlerden çok önemli bir bölümü de kadınların kendi aralarında bir yerde toplanarak halay çekmeleridir. Erkekler yazın meydanlarda, kışın evlerin avlularında toplanarak davul zurna eşliğinde halay çekerken, kadınlar kendi müziklerini kendileri üretmek zorunda kalmışlardır. Çünkü kadınların halay çektikleri yerler evlerin kapalı bölümlerinde olurdu ve bu bölüme erkekler giremez. Deme-çevirme halaylar, bu nedenle ortaya çıkmışlardır. Halayı idare eden kadın, yörenin türkülerini ezgi ve söz olarak iyi bilenlerden biri olur. Bu arada, çalgı olmadığından dolayı bazen def ile bazen de bakır tepsilerle ritim tutularak halay çekenlere destek verenler bulunur. Ritim tutanlar aynı zamanda halayın sözlerine de eşlik ederler. Halayın diğer bireyleri, halayda söylenen türkülerin sözlerini bilmeseler bile kulakları hep halay başında olur. Halay başı bir mısra veya bir beyit söyler, halayın diğer bireyleri aynı sözleri halay başının ağzından alarak tekrar ederler. Burada

hem halay başı hem de halaydakiler türkü söylemedikleri bölümlerde dinlenmiş olurlar. Böylece halay çekerken türkü söylemeyi kolay hale getirmiş olurlardı. Burada ya halay başı söyler ya da halayın (10 kişilik bir ekip ve git gide artabilir) yarısı söyler bir beyiti, söyleyen taraf durur karşı taraf aynı beyiti tekrar eder ve böyle sürer (Öztürk, 2019).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı internet sayfasında bulunan yazarı belli olmayan e-Kitap bölümünde Ahlat müzik kültürüne ilişkin şu bilgiler yer almaktadır:

Türküler, Ahlat'ta karşılıklı atışma biçimi olan ve çeşitli yörelerde farklı isimlerle bilinen (Karadeniz'de kız-erkek atışması; Van, Erzurum ve Kars'ta Deme-Çevirme gibi) ve bölgesel icra biçimine uygun okunmaktadır. Ahlat'ta, bu türden karşılıklı olarak atışmalı okuma icra biçimine “söylemeli, çevirmeli icra tarzı” denilmektedir. Bu tarz okuma biçimi, toplu söylemelerle de olabileceği gibi, genellikle iki kişi tarafından yapılmaktadır. Türkünün veya okunacak türkülerin bu tarz okuma biçiminde önce türkünün ilk mısrası bir kişi tarafından okunur. İlk mısranın okuma işlemi devam ederken mısranın sonlarına gelindiğinde türküyü okuyacak olan ikinci kişi, ilk mısranın en son cümlesini ilk okuyanın bitirmesine fırsat vermeden alır ve son cümle ile beraber türkünün ilk mısrasını kendisi tekrar okur. Türkünün birinci satırı üçüncü kez okunmamakla birlikte, en son satırı veya dörtlüğü beraberce okunur. Türkünün diğer mısraları da aynı icra biçimiyle okunur. Ve türkü böylece tekrarlarla sona erer. Yörede bu tarz okumanın dışında, ayrıca halay türü oyunların oynanması sırasında okunan türküler de vardır. Söylenen bu türküler Ahlat'ta “berite türküler” denilmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.).

Ercişli yazar Selahattin Koşar 2008 yılında yayınladığı “Dünden bugüne Erciş” adlı kitabında şunları belirtmektedir:

Erciş türkülerinin değişik kaynakları olmasına rağmen en önemli ve asıl kaynak Erciş'te oynanan düğün halaylarıdır. Eskiden düğünlerde davul-zurna ve benzeri çalgılar olmadığından bunların yerine düğünleri şenlendiren, düğünlere renk katan, halayların oluşmasını sağlayan sesleri güzel, irticalen türkü söyleme kabiliyeti olan ve yöre oyunlarını çok iyi bilen insanlar vardı. Bunlar o kadar ünlü idiler ki, muhakkak her düğüne davet edilirdi. Tabi bunlar da bunu bildiklerinden hiçbir daveti geri çevirmez, düğünden düğüne koşar, halaylarda türkülerini söyler dönerlerdi. Hatta bazıları davet bile beklemeden düğün olan her yere, köy, mahalle ayırt etmeden gider, düğünlere katılırlardı. Halkın “Toycular” dediği fakat “Yırcılar” olarak da adlandırılan bu insanlardan lakabı Erciş'te “Yırcı” olan insanlar bile vardı. 1940-1950 yıllarına kadar Erciş halaylarının en önemli özelliği çalgısız oynanmasıydı. Daha sonraları davul-zurna işin içine girince halaylar çalgılı ve çalgısız olmak üzere iki bölümde oynanmaya başladı. Son yıllarda ise çalgısız oyunlar tamamen yerini mahalli sanatçıların oluşturduğu gruplara ve kısmen de olsa davul-zurnaya bıraktı. Artık düğünlerde halayları çalgısız oynamak bir nostalji oldu. Çalgısız oynanan halayların en büyük özelliği “Demeli-Çevirmeli” olmasıdır. Demeli-çevirmeli oyunlarda müzik eşliği olmadığı için oyunlar yırcılar tarafından söylenen türküler eşliğinde oynanır, demeli-çevirmeli oyunda bir oyuncunun söylediği türküyü güvenktekilerden biri veya birkaçı tekrar eder. Halay da bu türküler eşliğinde devam eder. Halay tutulduğunda türküyü başlatan şahıs bir beyit ya da bir dörtlük söyledikten sonra susar ve başka biri veya birden çok kişi söylenen aynı dizeleri tekrar eder. Bu tekrardan sonra türküyü başlatan şahıs kaldığı yerden tekrar devam eder, arkadan gelen yine aynı dizeleri tekrarlar ve halay da bu ritme uygun olarak sürer. Oyun bu şekilde aynı dizelerin iki ya da daha çok kişi arasında tekrar edilmesiyle oynanır. Bu halaylarda bazen bir kişinin söylediği türküyü birden çok kişinin

tekrar ettiği de olur. Bu halaylarda bazen iki kıtalık veya iki beyitlik bir türkü sözü 6-8 kıtaya kadar çıkmaktadır (Koşar, 2008, s. 213).

Ercişli yazar Celal Gazioğlu 2007 yılında yayınladığı “Bütün yönleriyle tarih ve kültür hazinesi Erciş” adlı kitabında şunları belirtmektedir:

Dinletmek için söylenen türkülere “Yır”, düğünlerde (toylarda) söylenen ve demeli-çevirmeli halde devam ettirilen türkülere de “Toy yır” denir. Düğünlerde yır üç ana temada söylenir. “Ağır-Tapkır-Serçe” iki veya ikişerli dört yırcının söylediği türkülerin ritmine göre figür yapılıdır. Türkülerimizde ilk iki ya da dört mısradan sonraki nakarat kısmı değişkendir. Söyleme anında akla gelen nakarat türküye uyarlanır. Erciş türküleri ekseri düğünlerde (toylarda) demeli-çevirmeli halde söylenir. Oyunların ritimlerine göre seslendirilir. Toy yırları herkes tarafından değil de özel “Yırcılar” tarafından söylenir. Yırcı türkünün ilk mısrasını söyler, ona eşlik edene de “Kaytarıcı” denir. Kaytarıcı da peşinden nakarat kısmını tekrarlar. Hatta hangi yıra kimin sesi uygun düşer diye yırcılar buna dahi dikkat ederler. Erciş’te toya davet edilen, isim yapmış yırcılar getirilir. Toyun ağırlığı/zenginliğine göre bir çok yırcı çağırılır (Gazioğlu, 2007, s. 283-284).

Genel Tanımların Değerlendirilmesi

Demeli-çevirmeli türkü söyleme biçimi hakkında yapılan genel tanımlama ve değerlendirmelerde ana hatlarıyla iki temel özellik ortaya konmaktadır:

1. Karşılıklı tekrarlarla türkü okuma: Genel müzik kaynaklarında demeli-çevirmeli söyleme biçimi, çok kaba hatlarıyla, soru-cevap şeklinde bir çeşit koroya koro, soloya koro ya da soloya solo yani ikili düet şeklinde tanımlanmaktadır (Duygulu, 2014; Koçak, 2003; Özbek, 2015; Anonim, 2020(a); Koşar, 2008; Gazioğlu, 2007; Öztürk, 2019). Özellikle Duygulu’nun (2014) “antifoni” terimine atıfta bulunması bu düşünceyi pekiştirmektedir. Yunanca *anti* (karşılık) ve *phone* (ses) kelimelerinden bileşik olup, eski Grek dilinde “şarkıya karşı şarkı” anlamına gelmektedir. İkiye bölünen koronun her iki bölümü veya rahiplerle koro arasında karşılıklı ve münavebe ile okunan dinsel eserlere *antifon* (karşılıklı ilahi okuma usulü) denmektedir (Çağıl, 2013).

2. Tekrarların son hecesinde birleşme: Genel müzik kaynaklarında demeli-çevirmeli söyleme biçiminin icrasında bazı kaynaklar türküyü söyleyen kişi ya da grubun bitirdiği heceden alıp diğer grup söylemeye başlaması (Koçak, 2003), bazı kaynaklar son sestem alıp (Duygulu, 2014), bazı kaynaklar ise son cümleden alıp (Anonim, 2020(a)) birleşme sonrası tekrarının okunması olarak belirtmektedir. Bazı kaynaklar ise birinci maddede belirtildiği gibi türkünün herhangi bir yerinde birleşme olmadan sadece sırayla karşılıklı söylemeyi (Öztürk, 2019) tarif etmektedir.

Bu tanımlamaların doğruluk payı olsa da bu icra biçimini tüm hatlarıyla ortaya koyma yönünden eksik ve yetersiz kalmaktadır. Elbette bir yönüyle karşılıklı söyleme özelliği vardır, diğer yandan son hecede ve seste birleşme özelliği de vardır ancak bu geleneğin ortaya çıkışı ve kültür olarak kullanılmasında bu açıklamalar oldukça yetersizdir. Çünkü bu tanımlar doğrultusunda dünyadaki tüm sözlü ezgiler demeli-çevirmeli icraya dönüştürülebilir. Ancak geleneğin çıkışı incelendiğinde bu icranın bu kadar basit olmadığı, kendine özgü kural ve özel uygulamalarının olduğu, demeli-çevirmeli olarak ortaya çıkmayan bir ezgiyi demeli çevirme olarak söylemenin teknik olarak aslında zorlama ile olabileceği görülmektedir. Genel tanımlamaların yetersiz kalmasın

nedeninin, giriş bölümünde kısaca bahsedilen Cumhuriyet ile başlayan Türk Halk Müziği derleme, araştırma ve formal tanımlamaları sonrasında ortaya konan genel kalıplar ile bu geleneği ölçme ve değerlendirmeye çalışılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Böyle bir kanıya varılmasının nedeninin ise bu geleneğin yaşadığı ve yaşatıldığı zamanda ve coğrafyalarda sahada derinlemesine araştırma yapılmadığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu durum ise demeli-çevirmeli türkülerin literatüre kazandırılması sürecinde bu türkülerin karakteristik özellikleri yönünden önemli hatalar yapılması sonucunu doğurmuştur.

Demeli-Çevirmeli Türkü Söyleme ile İlgili Özgün Değerlendirmeler

2013 yılında M. Murat Oto tarafından yayınlanan “Van Türküleri 1-Sözlü Kırık Havalar” adlı kitabın araştırma safhası 2003 yılında başlamıştır. Bu kitabın önsöz bölümünde araştırmanın nerelerde, nasıl, hangi yöntemlerle yapıldığı ayrıntılı olarak verilmiştir (Oto, 2013). Bu araştırmalara başlandığında önce Van merkezde kaynak kişi ya da türkü okuyucuları ile kamera kayıtlı görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra türkü okuma konusunda isim yapmış mahalli kişiler yaşadıkları yerlerde bulunup görüşmeler yapılmıştır.

2007-2010 yılları arası ise defalarca Erciş ilçesine gidilip mahalli sanatçı, aşık, ozan ya da türkü konusunda araştırmaları olan kişilerle kamera kayıtlı görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırmalar sırasında “demeli-çevirmeli” türkü okuma geleneği hakkında daha önceden yapılmış olan tanımlamalardan farklı durumların olduğu gözlenmiş olup saptamalar arşivde saklanmıştır. Özellikle demeli çevirmeli okuma partneri olan ve birçok türkü kaydedilen Mehmet Bülbül-Mustafa Dokumacı ikilisinin, çok bilinen türkülerde bile çevirme bölümü aynı kalmak koşuluyla deme bölümünde o anda doğaçlama değişiklikler yaptıkları gözlemlenmiştir. Bu konuda sorulan sorularla yaptıkları değişikliklerin nedeni ortaya konmuştur. Hatta Hüsamettin Ergöl adlı mahalli sanatçı bir kayıta “ben istersem aynı türküyü (halayı) dört saat de devam ettire bilirim” diye bir ifadesi çok dikkat çekmiş, bu ifadenin açılımına zorlanarak konu netleştirilmiştir. Ancak bu araştırmalar sırasında kaynak kişilerin Türk Halk Müziği türkü formunun klasik yapısına uydurma baskısı hissettikleri ve bu nedenle geleneğin orijinal biçiminin tam olarak yansıtamadıkları gözlemlenmiştir. Bu konunun makaleye çevrilip yazılmasına karar verildiği 2020 yılında hayatta olan kaynak kişilerle tekrar görüşmeler yapılmış, bazılarında makalenin özeti çıktı olarak verilirken okuyup itiraz ettikleri bir yer var mı diye de görüşleri alınmıştır. Sahada gözlemlenen geleneğin bu özelliği diğer birçok mahalli sanatçıdan yeniden teyit edilip yapılan saptamaların doğruluğundan emin olunduktan sonra “demeli-çevirmeli” türkü okuma geleneği hakkında yeni ve özgün tanımlara son şekli verilmiştir.

Demeli-çevirmeli söyleme ya da icra biçimi hakkında sahada yapılan ayrıntılı araştırmalarda, bu söyleme biçiminin kendi içinde çok özel kuralları olduğu, kendine özgü alt formları olduğu ve bu geleneğin bu işin uzmanları tarafından profesyonelce yapılan bir iş olduğu görülmektedir. Aşağıda sunacağımız saptamalar her ne kadar ağırlıklı olarak Van’ın Erciş ilçesi türkü repertuarı üzerinde yapılmış olsa da bu saptamaların tüm halay bölgeleri için geçerli olduğu düşünülmektedir. Ancak diğer bölgelerde sahada bu kültür araştırılmadığı için diğer bölgelere emin olunmayan noktalarda atıf yapılmamıştır. Ancak Erciş özelinde bu kültürün Van dahil diğer halay bölgelerinin hiçbirinde Erciş kadar baskın olmadığı ve günümüzde dahi oransal olarak yaşatılmadığı ya da terk edildiği düşünülmektedir. Bu genel değerlendirme bağlamında demeli-çevirmeli söyleme ile ilgili saptamalar şunlardır:

Kırsal bölgelerdeki Anadolu insanının yaratıcılığının bir unsuru olan demeli-çevirmeli türkü okuma, çalgıcıların az bulunduğu ya da bulunmadığı eski zamanlarda o günkü koşullardaki zorunluluklardan doğmuş bir icra biçimidir. Bu kültür özellikle 1950'lerden sonra çalgı kültürünün gelişmesi, çalgı çalanların sayısının artması ve elektronik ses cihazlarının kullanımının artması nedeni ile oldukça gerilemiş ve günümüzde ise orijinal biçimi beslediği kültür ortamlarının olmayışından dolayı artık yok olmuş durumdadır. Günümüzde ise bu gelenek genel halk müziği kalıpları içinde dörtlük-nakarat-dörtlük akışı içinde algılanıp sürdürülmekte ve bu yanlış algıdan dolayı orijinalinin değişime uğradığı düşünülmektedir.

Demeli-çevirmeli türkü söyleme, halay kültürü olan yerlere ait bir gelenektir. Basit ve ezberde kolay kalıcı ezgilerden oluşur. Çünkü çıkış amacı dikkate alındığında öncelikli amacın türkü yakmak/söylemek değil, halaya eşlik ve halayın sürekliliğini sağlamak olduğu görülmektedir.

Demeli-Çevirmeli Türkü Söyleme ile İlgili Özgün Tanımlar

1. Yırcı: Demeli-çevirmeli icra, bu işin ustası veya uzmanı olan bir anlamda mesleği bu iş olan "yırcı" olarak adlandırılan müzisyenler tarafından profesyonel bir iş olarak yapılmaktadır. Her yırcı aynı zamanda profesyonel bir türkü okuyucudur ancak profesyonel olsa dahi her türkü okuyucu yırcı değildir. Yırcılar, o bölgenin tüm oyunlarını iyi bilen, bu oyunların usul ve makamına hakim ve aşıklık geleneğindeki gibi doğaçlama ezgi ve söz üretme yeteneğinde olan kişilerdir. Yırcılar, Toylarda (düğünlerde), konuklara halay (gövenç, govend, güvenk vb.) oynayacak ve halay sürdüğü sürece halayı devam ettirebilecek donanıma ve birikime sahip kişilerdir. Yırcılar en az iki kişi olmak koşuluyla, bazen de ikişerli dört kişi olabilmektedir. Türkü sözlerinin deme kısmını daha usta olan, tekrarını ise daha acemi olan söylemektedir.

Tekrarı söyleyen yırcıya "kaytarıcı" denmektedir (Gazioğlu, 2007).

2. Deme: Demeli-çevirmeli gelenekte deme kısmı çoğunlukla dörtlüklerden nadiren de ikili beyitlerden oluşmaktadır. Deme yani dolgu bölümü çok değişkendir. Halay esnasında doğaçlama üretildiği gibi yörenin mani kültüründen alıntılarla da söylenebilir. Deme bölümü halayı devam ettirmek ve halay sürdüğü sürece müziği uzatabilmek için kullanılan yardımcı unsurdur.

3. Çevirme: Demeli-çevirmeli türkülerde türkünün ana teması ve asıl unsuru çevirme bölümüdür. Hatta türkü sadece çevirme bölümünden ibarettir demek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle türkü adlandırmasında ana dörtlükler değil çevirme bölümünün ilk sözleri ile adlandırılmalıdır. Çevirme kısmı klasik nakarat değildir. Ancak asıl görevini terk etmeden yani çevirme görevine ek olarak bazen nakarat gibi de kullanılmaktadır. Çevirme kısmı bazen tek satır, bazen iki, üç, dört bazen de beş ya da altı satırdan oluşmaktadır. Bazen deme kısmındaki dörtlüğün ayrı ayrı her satırının sonuna tekrar tekrar eklendiği gibi bazen klasik nakarat gibi de kullanılmaktadır. Bunun dışında farklı kullanım formları da vardır.

4. Demeli-çevirmeli türkü: Demeli-çevirmeli türkü söyleme halay bölgelerinde, halay esnasında ve halay süresince profesyonel yırcılar önderliğinde söylenen, ana unsurunun çevirme bölümünün olduğu, birbirini tekrar edecek biçimde deme ve çevirme diye iki ayrı bölümden oluşan, karşılıklı söyleyenlerin bu bölümlerin her tekrarının son hecesinde birleştiği ve kendi içinde çok sayıda farklı formu bulunan, günümüzde ise orijinal biçimi unutulmuş ve terk edilmiş bir türkü söyleme biçimidir.

Demeli-Çevirmeli Türkü Söyleme ile İlgili Özgün Formlar

Ercişli müzik insanlarıyla yapılan sözlü görüşmeler doğrultusunda ve bu bağlamda Erciş türkü repertuarının yeniden değerlendirilmesi sonucunda, Demeli-çevirmeli türkü söyleme geleneği ile ilgili olarak dördü alt grup olmak üzere toplam dokuz form saptanmıştır. Saptanan formlar şunlardır:

FORM 1: Tek satır çevirmesi olan ezgiler

FORM 2: İki satır çevirmesi olan ezgiler

Form 2-A. İki satırlık çevirme her deme dörtlüğünün başında ve sonunda kullanılması.

Form 2-B. İki satırlık çevirme deme dörtlüğünün her satırından sonra kullanılması.

Form 2-C. Deme dörtlüğünün her satırından sonra iki satırlık çevirme satırları sırayla kullanılması

Form 2-D. Deme dörtlüğünün her iki satırdan sonra iki satırlık çevirme kullanılması

FORM 3: Üç satır çevirmesi olan ezgiler

FORM 4: Dört satır çevirmesi olan ezgiler

FORM 5: Beş satır çevirmesi olan ezgiler

FORM 6: Altı satır çevirmesi olan ezgiler:

Özgün bir çevirme bölümü olmayan sadece dörtlük ve nakaratın kendisi ya da satırlarının ikinci tekrarında son hecede birleşerek okunan bazı türküler de vardır. Kaynaklarda demeli-çevirmeli olduğu belirtilen bu türkülerin klasik türkü formunda olduğu yani dörtlük-nakarât döngüsü biçiminde olduğu görülmektedir. Belki de ilk söylendiğinde bu türkülerin çevirme bölümü vardı, bu nedenle kaynak kişilerin hafızasında böyle kaldı, çevirme bölümü klasik dörtlüğe dönüştü ve günümüze geldiğinde değişime uğrayıp dörtlük-nakarât döngülü klasik türkü biçime dönüştü olasılıklarının gerçekleşebileceği de düşünülebilir.

“Kar yağar bardan bardan”, “Ben horozam öterem” gibi türkülerin tekrarlarında son hecede birleşme olsa da demeli-çevirmeli bir türkü sayılıp sayılmayacağı, üzerinde tartışma gerektiren bir konudur. Çünkü bu türkülerin özgün bir çevirme bölümü yoktur. Özgün bir çevirme bölümü olup olmaması demeli-çevirmeli türkü sayılıp sayılmamasına bir ölçü müdür sorusu da tartışmaya açık bir konudur. Çünkü demeli-çevirmeli sayılsın ya da sayılmasın bu biçimdeki türkülerin Anadolu’da çok yerde örneği vardır. Diğer yörelerin halay bölgelerinden tek farkı tekrarın alındığı son hecede birleşmenin olmamasıdır. Bu bağlamda, bu çalışmada varılan kanaatlerden biri de çevirme bölümü olmayan türkülerin halay havası sayılsa da demeli-çevirmeli türkü sayılmaması gerektiği yönündedir. Aksi durumda bu gibi türkülerin tümü demeli-çevirmeli biçime dönüştürülebilir. Dönüştürülürse de demeli-çevirmeli geleneğe nostaljik bir atıf olarak bakılmalıdır. Bu değerlendirmelere rağmen eğer demeli-çevirmeli türkü sayılacaksa bu durumda da onuncu bir form olarak değerlendirmek en doğru yaklaşım olacaktır.

Diğer yandan sayılan bu formlardan farklı olan türkülere de rastlanmıştır. Ancak bu türkülerin bahsedilen formların bir ya da birkaçından kök aldığı ama zaman içinde değişime uğradığı ya da bu kültüre hakim olmayan icracılarca karıştırılması nedeniyle bozulmuş biçimler olduğu düşüncesine varılmıştır. Saptanan dokuz ya da on form kadar karakterize edilemediği için de ayrı form olarak değerlendirilmemiştir.

Örnek Türkülerle Demeli-Çevirmeli Türkü Formları ve Özellikleri

Gelenekteki Demeli-çevirmeli türküler halay esnasında çoğunlukla o anda profesyonel yırcılar tarafından bestelenen/yakılan/söylenen türkülerdir. Bu ortamlarda ortaya çıkan doğaçlama bestelerden sevilenler sonraki zamanlarda klasik türkü okuma biçimine dönüşüp dörtlük-nakarat ya da beyit-nakarat döngüsü içinde algılanmış ve bu şekilde notaya alınmış, icra edile gelmiştir. Bu nedenden dolayı da bu kültürden üretilme türkülerin sonraki dönemlerde klasik türkü formları gibi derlenmesi, notaya alınması ve okunması, demeli-çevirmeli türkünün orijinal trafiğini ve yapısını ortaya koyamamasından dolayı çoğunlukla hatalıdır. Bu durum aşağıda verilen örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

FORM 1: Tek satır çevirmesi olan ezgiler: Demeli-çevirmeli türkü icrasının bu formunda, deme (dolgu) dörtlüğünün her satırından sonra tek satırlık bir çevirme bulunmaktadır. Her tekrarın son hecesinde birleşme olmakla beraber bu formdaki çevirmenin, çevirme özelliğini terk etmeden bir çeşit nakarat gibi kullanımı olduğu da görülmektedir.

Form 1: Örnek-1. “Mendi” Yöre: Erciş (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010a; TRT, t.y.a)

Çoğu iki satırlık çevirme olan türküler nota yazımında tek satırlık gibi yazılmıştır. “Mendi” adlı türkü tek satır “Mendi de mendi, mendili sevdi” biçiminde yazılmıştır. Bu yazımdan dolayı bu forma örnek gösterilmiştir. Aslında bu türkü Form 2-B. (İki satırlık çevirme deme dörtlüğünün her satırından sonra kullanılması) grubunda sayılmalıdır. Yani

Mendi de mendi (Çevirme 1’inci satır)

Mendili sevdi (Çevirme 2. Satır)

şeklinde olması gerekmektedir. Ancak yayınlanan notalarda tek satır olarak yazıldığı için bu forma örnek olarak kullanılmıştır. TRT notasında bu türkünün demeli-çevirmeli olduğuna dair hiçbir belirteç yoktur (TRT, t.y.a). Kültür bakanlığı notasında ise “demeli-çevirmeli halay havası” açıklaması (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010a) bulunmaktaysa da hem TRT hem de Kültür Bakanlığı notasında çevirme bölümü katma söz/terennüm gibi gösterilmiştir. Benzer durum örnek 2’de verilen “Mendi yoldum bahçadan” adlı türkü için de geçerlidir.

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

<u>Çevirme (asıl unsur)</u>		<u>Deme (dolgu dörtlüğü)</u>	
Mendi de mendi mendili sev	di		
	di	Mendilim garalı	dır
dır mendi de mendi mendili sev	di		
	di	Sevdiğim buralı	dır
dır mendi de mendi mendili sev	di		
	di	Geçme gapım önün	den
den mendi de mendi mendili sev	di		

di Üregim yaralı dır
 dır mendı de mendı mendılı sev di
 di Mendi de mendı mendılı sev di

Form 1-Örnek-2: “Mendi yoldum bahçadan”. Yöre: Erciş (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010b; TRT, t.y.b)

Cevirme (asıl unsur)

Deme (dolgu dörtlüğü)

Mendi de mendı men demem sen	di		
	di	Mendi yoldum bahça	dan
dan mendı de mendı men demem sen	di		
	di	Mendil aldım bohça	dan
dan mendı de mendı men demem sen	di		
	di	Nazlı yarin neçe ği	
ği mendı de mendı men demem sen	di		
	di	Sıralanmış akça	dan
dan mendı de mendı men demem sen	di		

FORM 2. İki satır çevirmesi olan ezgiler: En çok örneği olması yanında en çok hatalı notalanan ve hatalı icra edilen demeli-çevirmeli türküler bu form içinde bulunmaktadır. Bu formun dört alt grubu bulunmaktadır. Türkünün asıl unsuru olan iki satır çevirme, bazen her dörtlüğün başında ve sonunda, bazen her satırdan sonra, bazen dörtlüğün her iki satırından sonra, bazen de dörtlüğün her satırına iki satır çevirmenin satırları sırasıyla eklenmektedir. Hangi biçimde kullanılırsa kullanılsın bu görevine ek olarak nakarat gibi de kullanılmakta ve tekrarlamalarda son hecede birleşme özelliği devam etmektedir. Aşağıda bu formun hatalı ve doğru trafikleri dört alt grup başlığında örneklerle gösterilmiştir.

Form 2-A. İki satırlık çevirme her deme dörtlüğünün başında ve sonunda kullanılması.

Form 2-A. Örnek 1: “Ha bu dereden esen yel” Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010c; TRT, t.y.c)

TRT notasında bu türkünün demeli-çevirmeli olduğuna dair hiçbir belirteç yoktur. Çevirme bölümü klasik nakarat gibi gösterilmiştir (TRT, t.y.c). Kültür bakanlığı notasında ise “demeli-çevirmeli halay havası” açıklaması bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010c).

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)**Deme (dolgu dörtlüğü) (katma söz)**

Ha bu dereden esen yel esen yel esen yel

Derdimi yara desem yel desem yel desem yel

yel	Derenin kenarında	esen yel esen yel
	Oturdum yar yanında	esen yel esen yel
	Ben o yara kavuştum	esen yel esen yel
	Erdişin bağlarında	esen yel esen yel

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

yel Ha bu dereden esen yel esen yel esen yel

Derdimi yara/sırrımı yara desem yel desem yel desem yel

Form 2-A. Örnek2: “Gökten bir çift sona indi” Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010d; TRT, t.y.d)

Sözleri ve trafiği en karmaşık olan türkülerin başında bu türkü gelmektedir. Gerek yerel gerekse ulusal kaynakların hemen tümü farklı farklı sözler ve buna bağlı olarak da farklı türkü trafiği vermektedir. Ancak bu kaynakların en önemlilerinden olan TRT ve Kültür bakanlığı notaları bile gerek sözler gerekse trafik bakımından biri birini tutmamaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010d; TRT, t.y.d).

Kültür bakanlığı notasındaki söz trafiği şu şekildedir:

Gökten bir çift sona endi sonalar sonalar

Gökten bir çift sona endi sonalar hey sonalar

Bendi mahi bend üstüne konalar konalar

Ehmet geldi bend üstüne sonalar sonalar

TRT notasındaki sözler ve trafiği şu şekildedir:

Göyden bir çüt sona yendi sonalar sonalar

Göyden bir çüt sona yendi sonalar hey sonalar

Bendi mahi bend üstüne konalar konalar

Ehmet geldi bend üstüne sonalar sonalar

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)**(katma söz)**

Bend-i Mahi bend üstüne

sunalar hey sunalar

Yarım gelir kend üstüne

sunalar hey suna lar

Deme (dolgu dördlüğü)

lar Gökten bir çift suna uçtu

sunalar hey sunalar

Uçtu da bizim göle düştü

sunalar hey sunalar

Yaz akşamın vakti geçti

sunalar hey sunalar

Bizim göle kona

lar

(Bülbül güle baktı geçti

sunalar hey suna lar)

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

lar Bend-i Mahi bend üstüne

sunalar hey sunalar

Yarım gelir kend üstüne

sunalar hey sunalar

Form 2-A. Örnek3: “Hazalım yelli yelli”. Yöre: Erciş. (Oto, 2013, s. 140)**Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)****Deme (dolgu dördlüğü)**

Hazalım yelli yelli hazalım yelli can

Hazalım yelli yelli hazalım can gur

ban

ban

Mendilim sende kalsın

Sakla koynunda kalsın

Ben murat almamışam

Mendilim murad al sını

sını Hazalım yelli yelli hazalım yelli can

Hazalım yelli yelli hazalım can gurban

Form 2-A. Örnek 4: “Hırlı hışırlı kızlar”. Yöre: Van. (Oto 2013, s. 143).**Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)****Deme (dolgu dördlüğü)**

Hırlı hışırlı kızlar

Boynu muncuhlu kız

lar

lar

Aya bah nece gider

Dolanır gece gider

Çüt meme arasında

Bir yol var Şam’a gi der

der Hırlı hışırlı gızlar

Boynu muncuhlu gızlar

Form 2-B. İki satırlık çevirme deme dörtlüğünün her satırından sonra kullanılması.

Form 2-B. Örnek 1: “Bu dere buz bağlamış” Yöre: Erciş. (Oto, 2013, s. 39).

Bu türkü Kültür Bakanlığı HAGEM nota yayınında adı “Bu dere buz bağlamış” adıyla yayınlanmıştır (Anonim e). Demeli-çevirmeli türkülerin adı çevirme bölümünün ilk satırı olmalıdır. Ayrıca bu notada türkünü üç satırlı kıtalar şeklinde yanlış yazılmıştır. Bu notada türkü şu şekilde gösterilmiştir.

1.

Bu dere buz bağlamış

Bir Acem kızı gördüm bu nişanda

Güler aklımı alır konuşan

2.

Yanı yarpuz bağlamış

Bir Acem kızı gördüm bu nişanda

Güler aklımı alır konuşanda

3.

Yar beni bulamamış

Bir Acem kızı gördüm bu nişanda

Güler aklımı alır konuşanda

4.

Oturup da ağlamış

Bir Acem kızı gördüm bu nişanda

Güler aklımı alır konuşanda

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur)

Deme (dolgu dörtlüğü)

Bir Acem kızı gördüm bu nişanda

Güler aklımı alır konuşan

da

	da	Bu dere buz bağla	miş
miş Bir Acem kızı gördüm bu nişanda			
Güler aklımı alır konuşan	da		
	da	Yanı yarpuz bağla	miş
miş Bir Acem kızı gördüm bu nişanda			
Güler aklımı alır konuşan	da		
	da	Yar beni bulama	miş
miş Bir Acem kızı gördüm bu nişanda			
Güler aklımı alır konuşan	da		
	da	Oturup da ağla	miş
miş Bir Acem kızı gördüm bu nişanda			
Güler aklımı alır konuşan	da		

Form 2-B. Örnek 2: “Yürü yürü durnam kar geldi”. Yöre: Erciş. (Oto, 2013, s.279).

Bu türkünün 1976 yılında derlenmiş ve 1977 yılında TRT bu notayı yayınlamıştır (TRT, t.y.e). Kültür Bakanlığı da aynı notayı “demeli çevirmeli oyun havası” açıklamasıyla aynı biçimde yayınlamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010f). Ancak 1967 yılında TRT 1. Folklor derlemesinde aynı ezgiyle ancak gerçek demeli-çevirmeli trafiği temsil eden biçimi Halil Kanter’den kayıt edilmiştir. Bu biçimin notası 2013 yılında yayınlanmıştır (Oto 2013, s. 279).

TRT ve Kültür Bakanlığı notaları klasik türkü formu gibi üç adet dörtlük biçimde göstermiş olup şu şekildedir:

1.

Yeri yeri durnam gar geldi

Dar sokaktan yar geldi

Sevdim murad almadım

O da bana zor geldi

2.

Yeri yeri durnam dönermi

Döner yere iner mi

Ellerinden su içsem

Yangın yürek söner mi

3.

Yeri yeri durnam uçar mı

Ganadın güç açar mı

Dünya güzele dönse

Yarım benden geçer mi

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

<u>Cevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)</u>	<u>Deme (dolgu dörtlüğü)</u>
Yörü yörü durnam gar geldi gar geldi	
Dar sokakdan yar geldi yar gel	di
	di
lı Yörü yörü durnam gar geldi gar geldi	Dağdan hayladım mara lı
Dar sokakdan yar geldi yar gel	di
	di
lı Yörü yörü durnam gar geldi gar geldi	Sevdiceğim yüreğim yara lı
Dar sokakdan yar geldi yar gel	di
	di
da Yörü yörü durnam gar geldi gar geldi	Güzeller dizilip çimende çay da
Dar sokakdan yar geldi yar gel	di
	di
nı Yörü yörü durnam gar geldi gar geldi	Ah gözlerim kan dolanı dola nı
Dar sokakdan yar geldi yar gel	di

Form 2-B. Örnek 3: “Yoncalar hanım yoncalar”. Yöre: Erciş. (Oto 2013, s. 269).

Bu türkünün TRT'nin yayınlamış olduğu notasında Muzaffer Sarısözen tarafından 1953 yılında Bitlis'ten derlendiği, 1976 yılında 1832 repertuar numarası ile kayda geçirildiği belirtilmektedir (TRT, t.y.f). TRT notasında 2-C (Deme dörtlüğünün her satırından sonra iki satırlı çevirme satırları sırayla kullanılması) formu biçiminde olduğu anlaşılrsa da yazım biçimi bu özelliği ortaya koymaktan uzaktır.

Ancak Ankara Devlet Konservatuvarı adına Muzaffer Sarısözen'in 1950 yılında Van'da yaptığı derlemede bu türkünün iki ayrı varyantının ses kayıtları bulunmaktadır. Bu varyantlardan biri Van Erciş'te Sıddık Baş'tan da kayıt edilmiş ve Form 2-C formunda okunduğu görülmektedir. Van Erciş'te derlenen ikinci varyant ise Aşık Davut Telli'den derlenmiş olup bu varyant da Form 2-B. (İki satırlık çevirme deme dörtlüğünün her satırından sonra kullanılması) formundadır.

TRT notasında türkü şu şekilde verilmiştir:

Yoncalar hanım yoncalar
 Sallansın beli inceler
 Yavaş yürü, gelemem
 Yoncalar hanım yoncalar
 Potinim düğmelirem
 Sallansın beli inceler
 Aç goynunu yer eyle
 Yoncalar hanım yoncalar
 Soğuk vururu ölirem
 Sallansın beli inceler
 Yoncalar hanım yoncalar
 Sallansın beli inceler

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkülerin yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Varyant-1 (Form 2-C)

<u>Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)</u>	<u>Deme (dolgu dördlüğü)</u>
Yoncalar hanım yoncalar	
Sallanır beli ince	ler
	ler
tü Yoncalar hanım yoncalar	Giderim Sivas üs tü
	ler
tü Sallanır beli ince	Mendilim suya düş tü
	ler
ya Yoncalar hanım yoncalar	Eğildim kaldırma ya
	ler
tü Sallanır beli ince	Sevdiğim aklıma düş tü
ler Yoncalar hanım yoncalar	
Sallanır beli inceler	

Varyant-2 (Form 2-B)

	<u>Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)</u>			<u>Deme (dolgu dörtlüğü)</u>
	Yoncalar hanım yoncalar			
	Sallanır beli ince	ler		
			ler	Giderim Sivas üs tü
tü	Yoncalar hanım yoncalar			
	Sallanır beli ince	ler		
			ler	Mendilim suya düş tü
tü	Yoncalar hanım yoncalar			
	Sallanır beli ince	ler		
			ler	Eğildim kaldırma ya
ya	Yoncalar hanım yoncalar			
	Sallanır beli ince	ler		
			ler	Sevdiğim aklıma düş tü
	Yoncalar hanım yoncalar			
	Sallanır beli ince	ler		

Form 2-C. Deme dörtlüğünün her satırından sonra iki satırlı çevirme satırları sırayla kullanılması

Form 2-C. Örnek 1: “Al papağ oğlan kende gel kende gel”. Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010g).

Bu türkünün TRT kaydına ulaşamadım. Kültür Bakanlığı notası mevcuttur (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010g). Sözleri ve trafiği nadir doğru verilen türkülerden biridir. Yine de demeli-çevirmeli söylemenin karakterini tam olarak ortaya koymada küçük de olsa eksikliği vardır.

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

	<u>Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)</u>			<u>Deme (dolgu dörtlüğü)</u>
	Al papağ oğlan kende gel kende gel			
	Men suya indim sen de gel sen de	gel		
			gel	Merdivenim kırk a yak
yak	Al papağ oğlan kende gel kende	gel		
			gel	Altına vurdum da yak
yak	Men suya indim sen de gel sen de	gel		
			gel	Dediler yârin gel di

di Al papağ oğlan kende gel kende gel
 gel Seğirttim yalın a yak
 yak Men suya indim sen de gel sen de gel
 gel Al papağ oğlan kende gel kende gel
 Men suya indim sen de gel sen de gel

Form 2-C. Örnek 2: “Bal yeme bal yeme bal şirin olur” (Oto, 2013, s. 28).

TRT notası (TRT, t.y.g), ve Kültür Bakanlığı notası (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010h) incelendiğinde, demeli-çevirmeli türkü söylemenin özelliklerinin ne kadar yanlış ortaya konduğunun en karakteristik örneklerinden biri de bu türküdür.

TRT ve Kültür Bakanlığı notasında bu türkünün sözleri ve trafiği dört kıta şeklinde şu şekilde verilmiştir:

1.

Bal yeme bal yeme bal şirin olur

Anadan atadan yar şirin olur

Erdişin kızları altından direk

Bal yeme bal yeme bal şirin olur

Erdişin kızları altından direk

Anadan atadan yar şirin olur

2.

Bal yeme bal yeme bal şirin olur

Anadan atadan yar şirin olur

Bir oda yaptırdım yüceden yüce

Bal yeme bal yeme bal şirin olur

İçinde yatmadım üç gün üç gece

Anadan atadan yar şirin olur

Bağlantı

(üç ve dördüncü kıtalar benzer olduğu için yazılmaya gerek duyulmamıştır)

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Cevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat) Deme (dolgu dörtlüğü)

Bal yeme bal yeme bal şirin olur

Anadan atadan yar şirin o	lur		
	lur	Bir çüt durnam gelir allı kara	lı
lı Bal yeme bal yeme bal şirin o	lur		
	lur	Avcı vurmuş kanatları yara	lı
lı Anadan atadan yar şirin o	lur		
	lur	Gönderdiğim mektup yâre vara	lı
lı Bal yeme bal yeme bal şirin o	lur		
	lur	Çıkarmış alları giymiş kara	lar
lı Anadan atadan yar şirin o	lur		
lur Bal yeme bal yeme bal şirin olur			
Anadan atadan yar şirin olur			

Form 2-C. Örnek 3: “Şık şık bilezik kolunda”. Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010; TRT, t.y.h).

Erciş türküleri içinde oldukça tanınmış bu türkünün de notaları ve icrası yanlışlıklar taşımaktadır. TRT ve Kültür Bakanlığı notalarında üç kıta olarak verilen türkünün çevirme kısmı da bağlantı olarak gösterilmiştir:

Bağlantı

Şık şık bilezik kolunda kolunda

Sallanır hamam yolunda yolunda

1.

Bizim bağın yolunda

Şık şık bilezik kolunda kolunda

Kız oğlanın kolunda

Sallanır hamam yolunda yolunda

2.

Bizim bağın başını

Şık şık bilezik kolunda kolunda

Şeçtim ufak taşını

Sallanır hamam yolunda yolunda

3.

Ele gönlüm arzular

Şık şık bilezik kolunda kolunda

Kaynımın kardaşını

Sallanır hamam yolunda yolunda

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

<u>Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)</u>	<u>Deme (dolgu dörtlüğü)</u>
Şık şık bilezik kolunda kolunda	
Sallanır hamam yolunda yolun	da
n1 Şık şık bilezik kolunda kolun	da Bizim bağın başı n1
n1 Sallanır hamam yolunda yolun	da Seçtim ufak taşı n1
lar Şık şık bilezik kolunda kolun	da Ele gönlüm arzu lar
n1 Sallanır hamam yolunda yolun	da Kaynımın kardaşı n1
da Şık şık bilezik kolunda kolunda	
Sallanır hamam yolunda yolun	da

Form 2-C. Örnek 5: “Şirin nar ağacıyam”. (TRT, t.y.1)

Yine Erciş ilçesinin en tanınmış türkülerinden olan bu türkünün gerek TRT gerekse kültür bakanlığı notaları nispeten doğru yazılmış nadir türkülerden biridir ((T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010i; TRT, t.y.1). Ancak yine de türkünün demeli-çevirmeli karakterini ortaya koymaktan uzaktır. Çevirmenin ikinci tekrarında “ha şirin ha şirin ha şirin” şeklinde üçlemenin bir süsleme olduğu ya da katma söz gibi kullanıldığı dikkate alınmamıştır. Her iki kaynakta da verilen sözler ve trafiği şu şekilde gösterilmiştir:

TRT notasına göre

1.

Ha şirin nar ağacıyam (A)

Kesme de bar ağacıyam (B)

Ha şirin ha şirin nar ağacıyam

Kesme de bar ağacıyam

2.

Vur destiye gümlesin (A)

Arif olan dinlesin (B)

Sevdiğin almayan (A)

Hiç evlendim demesin (A)

Kültür Bakanlığı notasında ise doğruya daha yakın olmakla birlikte burada da türkünün aslını ortaya koymaktan uzaktır. Kültür bakanlığı notasındaki sözler ve trafik şu şekilde verilmiştir:

1.

Ha şirin nar ağacıyam (A)

Kesme de bar ağacıyam (B)

Ha şirin ha şirin ha şirin nar ağacıyam

Kesme de bar ağacıyam

2.

Vur destiye gümlesin

Ha şirin nar ağacıyam

Arif olan dinlesin

Kesme de bar ağacıyam

Sevdiğin almayan

Ha şirin nar ağacıyam

Hiç evlendim demesin

Kesme de bar ağacıyam

(üç ve dördüncü kıta benzer olduğu için verilmemiştir)

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

Deme (dolgu dördlüğü)

Ha şirin nar ağacıyam

Kesme de bar ağacı yam

yam Vur destiye gümler sin

sin Ha şirin nar ağacı yam

yam Arif olan dinle sin

sin Kesme de bar ağacı yam

	yam	Sevdiğini alma	yan
yan	Ha şirin nar ağacı	yam	
	yam	Hiç evlendim deme	sin
sin	Kesme de bar ağacı	yam	
yam	Ha şirin nar ağacıyam		
	Kesme de bar ağacıyam		

Form 2-D. Deme dörtlüğünün her iki satırdan sonra iki satırlık çevirme kullanılması

Form 2-D. Örnek 1: “Yar güzel gül ezer”. Yöre: Van. (Oto 2013, s. 257).

<u>Çevirme (asıl unsur)</u>	<u>Deme (dolgu dörtlüğünün ilk iki satırı)</u>
Yar güzel gül ezer	
Ah saridir sa	ri
	ri Van'da çıktım galaya
	Bahtım mavi derya ya
ya Yar güzel gül ezer	
Ah saridir sa	ri <u>Deme (dolgu dörtlüğünün son iki satırı)</u>
	ri Men nereden düşmüşem
	Böyle gara sevda ya
ya Yar güzel gül ezer	
Ah saridir sa	ri

Form 2-D. Örnek 2: “Haydi pazara gidelim”. Yöre: Van-Gürpınar. (Oto 2013, s. 139).

<u>Çevirme (asıl unsur)</u>	<u>Deme (iki satırlı dolgu)</u>
Haydi pazara gidelim	
Kızlara mendil ala	lım
	lım Parası senden mendili benden
	Haydi de gelin oyna sın
sın Haydi pazara gidelim	
Kızlara çorap ala	lım
	lım Parası senden çorabı benden

Haydi de gelin oyna
sın

sın Haydi pazara gidelim
Kızlara mendil alalım

FORM 3: Üç satır çevirmesi olan ezgiler: Bu forma en güzel örnek Kars repertuarında bulunan “üç kız bir ana” adlı türkü gösterilebilir.

Form 3. Örnek 1: “Gidersen uğur ola (lal mercanlar)” Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010j; TRT, t.y.i).

Bu türkünün gerek TRT gerekse Kültür Bakanlığı notasında türkünün trafığı açısından bir yanlışlık bulunmamaktadır. Ancak demeli-çevirmeli söylenişte bu formun karakteristik özelliklerini ortaya koyma yönünden eksiktir. Her iki notada da türkünün sözleri ve trafığı şu şekilde verilmiştir. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010j; TRT, t.y.i):

Lal mercanlar mercanlar mercanlar
Gırmızı köynel ağcanlar mercanlar
Gurbandır sana canlar mercanlar
Gidersen uğur ola mercanlar
Gül çimen yolun ola mercanlar
Menden başka seversen mercanlar
İki gözün kör ola mercanlar
Lal mercanlar mercanlar mercanlar
Gırmızı köynel ağcanlar mercanlar
Gurbandır sana canlar mercanlar

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

Deme (dolgu dörtlüğü)

Lal mercanlar mercanlar mercanlar

Gırmızı köyneğ ağcanlar mercanlar

Gurbandır sana canlar mercan lar

lar Gidersen uğur ola

Gül çimen yolun ola

Menden başka seversen

İki gözün kör ola

Katma söz

mercanlar

mercanlar

mercanlar

mercan lar

lar Lal mercanlar mercanlar mercanlar
 Gırmızı köynek ağcanlar mercanlar
 Gurbandır sana canlar mercanlar

Form 3. Örnek 2. “Bir bölük ağca kızlar” Yöre: Erciş. (TRT, t.y.j).

Bu türkünün TRT notası (TRT, t.y.j) varken Kültür Bakanlığı notası bulunmamaktadır. Ancak Nail Tan ve Salih Turhan’ın hazırladığı Van Valiliğin yayını olan “Van Halk Müziğine Giriş” adlı kitapta notası bulunmaktadır (Tan ve Turhan 2001, s. 72). Her iki nota da gerek sözler gerekse türkünün trafiği yönünden oldukça hatalıdır.

TRT notasında bu türkünün sözleri ve trafiği şu şekilde verilmiştir:

1.

Bir bölük ağca kızlar harman kırağından gelir

Gonca gülün gohusi yarin yanağından gelir

2.

Göyde yıldız sayılmaz, harman kırağından gelir

Çiy yumurta soyulmaz, yarin yanağından gelir

Gonca gülün gohusi, yarin yanağından gelir

3.

Öyle bir yar sevmişem, harman kırağından gelir

Edasına doyulmaz, yarin yanağından gelir

Gonca gülün gohusi, yarin yanağından gelir

Van Valiliğin yayını olan “Van Halk Müziğine Giriş” adlı kitapta sözler ve trafiği şu şekilde verilmiştir:

1.

Bir bölük ağca kızlar harman kırağından gelir

Gonca gülün gohusi yarin yanağından gelir

2.

Göyde yıldız sayılmaz, harman kırağından gelir

Çiy yumurta soyulmaz, yarin yanağından gelir

Bir bölük ağca kızlar, harman kırağından gelir

Gonca gülün gohusi, yarin yanağından gelir

3.

Öyle bir yar sevmişem, harman kırağından gelir

Edasına doyulmaz, yarin yanağından gelir

Bir bölük ağca kızlar, harman kırağından gelir

Gonca gülün gohusi, yarin yanağından gelir

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Bir bölük ağca kızlar

Harman kırağından gelir

Gonca gülün gohusi

Yarin yanağından gelir

Çevirme (asıl unsur)

Deme (dolgu dörtlüğü)

lir Göyde yıldız sayıl maz

maz Harman kırağından gelir

Gonca gülün kohusi

Yarin yanağından ge lir

lir Çiğ yumurta soyul maz

maz Harman kırağından gelir

Gonca gülün kohusi

Yarin yanağından ge lir

lir Öyle bir yar sevmi şem

şem Harman kırağından gelir

Gonca gülün kohusi

Yarin yanağından ge lir

lir Şivesinden doyul maz

maz Harman kırağından gelir

Gonca gülün kohusi

Yarin yanağından ge lir

Burada türkünün çevirme ile başlamamasının nedeni hakkında iki tahmin yürütülebilir:

1. Ya bu türkünün ilk çıkışında çevirmeden sonra ilk deme dörtlüğü “Bir bölük ağca kızlar” olarak söylendi ve bu sözler akıllarda kaldı ancak zaman içinde bu satırın devamı olan üç satır bu formun uzun olmasından dolayı unutuldu ve başka mani dörtlüklerle okunmaya devam edildi.

2. Ya da bu türkünün çevirme kısmı Form 4 gibi dörtlükten oluşmakta olup deme dörtlüğünün her satırından sonra “Bir bölük ağca kızlar” sözleriyle başlayan dörtlük okunmaktaydı.

1950 ve 1967 yılındaki derlemelerde de her iki maddenin izlerin bulunmaktadır (Oto 2013: 40-41). Bu izlerden yola çıkarak hem 1950 hem 1967 yılı kayıtlarındaki sözler ve trafiğinin böyle olduğu düşünülmektedir.

FORM 4. Dört satır çevirmesi olan ezgiler: Önceki klasik tanımlamalara uygun olup her tekrarda son hecelerde birleşmeyle söylendiği türkülerdir. Dörtlük çevirme her deme dörtlüğünün başında ve sonunda söylenmektedir. Demeli-çevirmeli söylemenin dörtlük-nakarat döngülü olan türkülerle en çok karıştırılan formudur. Mesela Van repertuarında olan “bizim eller ne güzel eller” ya da “toycular yar can” adlı türkülerin nakarat kısmı ana dörtlüklerin başında ve sonunda tekrarlanarak söylenmektedir ancak son hecede birleşme yoktur. Eğer bu türkülerde son hecede birleşerek okunursa demeli-çevirmeli türkü olur mu sorusu burada önem kazanmaktadır. Nostaljik bir amaç taşıyorsa evet demeli-çevirmeli icra gibi okuna bilir ancak geleneksel demeli-çevirmeli kültürün çıkış özellikleri dikkate alındığında demeli-çevirmeli söylemenin orijinali içinde yer aldığı söylenemez.

Form 4. Örnek 1. “Boyakçının gelini” Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010k; TRT, t.y.k).

Bu türkünün gerek TRT (TRT, t.y.k), gerekse Kültür bakanlığı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010k) notasında önemli bir hata yoktur. Ancak çevirme bölümü klasik nakarat gibi sunulmuştur. Sadece bu açıdan demeli-çevirmeli söyleme biçimini tam ortaya koyamamaktadır.

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

Deme (dolgu dörtlüğü)

Boyakçının gelini

Boyar boyar elini

Zalım babanın gızı

Goymaz tutam eli ni

ni Su gelir taşta değer

Kırpikler gaşa değer

Ele bir yar sevmişem

Yedi gardaşa de ger

ger Boyakçının gelini

Boyar boyar elini

Zalım babanın gızı

Goymaz tutam elini

Form 4. Örnek 2. “Gel beri yar gel beri”. Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010l; TRT, t.y.l).

Bu türkünün gerek TRT (TRT, t.y.l), gerekse Kültür bakanlığı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010l) notasında önemli bir hata yoktur. Ancak çevirme bölümü klasik nakarat gibi sunulmuştur. Sadece bu açıdan demeli-çevirmeli söyleme biçimini tam ortaya koyamamaktadır. Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

Gel beri yar gel beri

Gel gönlümün dilberi

Gerdandan akan teri lo

(yuku girmez gözüme oy)

Koy kadehe ver be ri

(seni sevdim seve li) **Deme (dolgu dörtlüğü)**

ri Gögercin havadadır

El yetmez yuvadadır

Bir elim yar koynunda

Bir elim duvada dır

dır Gel beri yar gel beri

Gel gönlümün dilberi

Gerdandan akan teri lo

(yuku girmez gözüme oy)

Koy kadehe ver beri

(seni sevdim seveli)

FORM 5: Beş satır çevirmesi olan ezgiler:

Form 5. Örnek 1: “Kars’a giderim Kars’a”. Yöre: Erciş (Oto 2013, s. 156).

Bu türkünün TRT notasında yöresi Kars Kağızman ilçesi olarak verilmiştir (TRT, t.y.m). Diğer yandan TRT 1. Folklor Derlemesi kayıtlarında da Van Erciş’den derlenmiştir (Oto 2013, s. 156). Ayrıca Van Halk Müziğine giriş adlı kitapta da Van Erciş olarak verilmiştir (Tan ve Turhan 2001, s. 133).

TRT ve Van Valiliği notalarında türkünün sözleri ve trafiği şu şekilde verilmiştir:

1.

Gars'a giderim Garsa (Bağlantı)

Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak

Çavuşum dadaş ey dön beri bak

Kandili kandili kandili yar yar

Sallanma çavuş mendili yar

2.

Sözüm yare varırsa

(Bağlantı)

3.

Giderem böylesine

(Bağlantı)

4.

Kara kız mehlesine/Güzeller mehlesine

(Bağlantı)

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır: (Bir bölük ağca kızlar türküsünde yapılan iki maddelik açıklama bu türkü için de geçerlidir)

Kars'a giderim Kar sa

sa Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak

Çavuşum da dadaş ey dön beri bak

Feneri de söndür lambayı yak

Kandili kandili kandili yar

Sallanma çavuş dön geri bak

Cevirme (asıl unsur)

Deme (dolgu dörtlüğü)

Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak

Çavuşum da dadaş ey dön beri bak

Feneri de söndür lambayı yak

Kandili kandili kandili yar

Sallanma çavuş dön geri bak
 bak Bu dağlar olmasay dı
 dı Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak
 Çavuşum da dadaş ey dön beri bak
 Feneri de söndür lambayı yak
 Kandili kandili kandili yar
 Sallanma çavuş dön geri bak
 bak Sararıp solmasay dı
 dı Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak
 Çavuşum da dadaş ey dön beri bak
 Feneri de söndür lambayı yak
 Kandili kandili kandili yar
 Sallanma çavuş dön geri bak
 bak Ölüm Allah'ın em ri
 dı Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak
 Çavuşum da dadaş ey dön beri bak
 Feneri de söndür lambayı yak
 Kandili kandili kandili yar
 Sallanma çavuş dön geri bak
 bak Ayrılık olmasay dı
 dı Ağam ey, çavuş ey, beri beri bak
 Çavuşum da dadaş ey dön beri bak
 Feneri de söndür lambayı yak
 Kandili kandili kandili yar
 Sallanma çavuş dön geri bak

FORM 6: Altı satır çevirmesi olan ezgiler:

Form 6. Örnek 1: “Eze mezeden oğlan” Yöre: Erciş. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010m; TRT, t.y.n).

Gerek TRT notasında (TRT, t.y.n), gerekse Kültür Bakanlığı notasında (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010m) sözler ve trafik açısından önemli bir hata yoktur. Ancak demeli-çevirmeli söylemenin karakteristik özelliğın ortaya koyma bakımından eksiktir.

Araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bu türkünün yazımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

Çevirme (asıl unsur) (ayrıca nakarat)

Ezem ezeden oğlan

Bıyık bezeden oğlan

İnenin deliğinden

Gıza göz eden oğlan

Babam sana gız vermez

Git para gazan oğ

lan **Deme (dolgu dörtlüğü)**

Bu derenin geveni

Geven sarmış geveni

Paşadan emir gelmiş

Seven alsın seve ni

ni Ezem ezeden oğlan

Bıyık bezeden oğlan

İnenin deliğinden

Gıza göz eden oğlan

Babam sana gız vermez

Git para gazan oğlan

Sonuç

Giriş bölümünde ayrıntılı olarak verildiği gibi Avrupa’da 19. yüzyılda başlayan halk bilimi derlem çalışmaları ve buna bağlı olan halk ezgilerinin derlenmesi ülkemizde Cumhuriyet döneminde başlayabilmiştir. Van özelinde ilk türkü derleme çalışması 1950 yılında Muzaffer Sarısözen ve Halil Bedii Yönetken tarafından Ankara Devlet Konservatuvarı adına yapılmıştır. Daha sonra 1961, 1967, 1978, 2001 ve 2013 yılında Van’da türkü derlemeleri yapılmıştır.

Genel kaynaklar demeli-çevirmeli türküleri çok kaba hatlarıyla, karşılıklı tekrarlanarak ve tekrarların son hecesinde birleşerek söylenen bir türkü okuma biçimi olarak tanımlamış ve klasik türkülerdeki dörtlük-nakarat/beyit-nakarat döngüsünde değerlendirmişlerdir.

Van’ın Erciş ilçesinin yayınlanmış türkü repertuarı incelemeleri ve bu geleneği sürdürdüğü kabul edilen Ercişli müzik insanlarından edinilen bilgiler (sözlü görüşmeler) doğrultusunda bu geleneğin genel literatürde anlatıldığı tanımlamaların eksik ve yetersiz olduğu, çoğunluğunda çevirme bölümü dikkate alınmadığı için söz karmaşası ve anlamsız söz dizilimleri olduğu, buna bağlı olarak trafiğinin yanlış değerlendirildiği ve bu nedenlerle de gerek notasyon gerekse icra yönünden hatalar yapıldığı saptanmıştır.

Yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda demeli-çevirmeli türkü okumayla ilgili olarak yeni tanımlar ortaya konmuş ve şimdilik saptanabilen dokuz formunun olduğu örnek türkülerle gösterilmiştir. Bu saptamalar ve değerlendirmeler doğrultusunda demeli-çevirmeli türkülerin notalarının yeniden yazılması, bu geleneğin karakteristik özelliklerini ortaya koyan notalar doğrultusunda yeniden yorumlanması gerekmektedir.

Van ve Erciş müzik kültürü incelemeleriyle varılan sonuçların diğer halay bölgeleri türkü repertuarı incelendiğinde oralarda da aynı olduğu gösteren veriler bulunmaktadır. Ancak bu kültürün Van dahil diğer halay bölgelerinin hiçbirinde Erciş kadar baskın olmadığı, günümüzde dahi oransal olarak yaşatılmadığı, değişime uğradığı ya da terk edildiği düşünülmektedir.

Bu araştırma sonuçları dikkate alındığında “demeli-çevirmeli” türkü okuma geleneğinin bilinen yüzeysel açıklamalardan çok uzak olduğu, tarihsel ve kültürel derinliğinin olduğu ve Türk Halk Müziği formları içinde özel niteliklere sahip olan bir icra biçimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Anadolu coğrafyasının zengin kültürünün bir unsuru olan bu geleneğin özgün biçimi yeniden yorumlandığı takdirde birkaç notadan oluşan basit bir halay türküsü olmadığı, halay geleneğinin bir yansıması olarak ciddi uzmanlık isteyen ve ustalikle ortaya konduğunda oldukça ayrıcalıklı bir kültür olduğu ortaya konmuş olacaktır.

Anadolu insanının yaratıcılığını müzikteki yansıması olan demeli-çevirmeli türkü söyleme kültürü geleneksel Türk Halk Müziği alanında önemli bir unsur ve önemli bir gelenek olup daha çok araştırmalara muhtaç bir konudur.

Kaynakça/References

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010a). *Mendi*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap(2010b). *Mendi yoldum bahçadan*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010c). *Ha bu dereden esen yel*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010d). *Gökten bir çift sona endi*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010e). *Bu dere buz bağlamış*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010f). *Yeri yeri durnam kar geldi*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010g). *Al papağ oğlan*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010h). *Bal yeme bal şirin olur*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010ı). *Şık şık bilezik kolunda*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010i). *Şirin nar ağacıyam*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010j). *Gidersen uğur ola (lal mercanlar)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010k). *Boyakçının gelini* <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010l). *Gel beri yar gel beri*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap (2010m). *Eze mezeden oğlan*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/belge/1/1-75762/van-sozlu-oyun-havaları.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap. (t.y.). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-81059/halk-muzigi.html>
- Caferoğlu, A. (1951). Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler (Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak illeri ağızları). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 487. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

- Coşkun Elçi, A. (2008). Tarihsel gelişim bağlamında Türk Halk Müziği Araştırmaları. Milli Folklor Uluslararası Kültür araştırmaları Dergisi. Sayı: 78.
- Çağıl, N. (2013). Kutsal Metinler ve Müzik. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 39. Erzurum.
- Duygulu, M. (2014). Türk Halk Müziği Sözlüğü. İstanbul: Pan Yayıncılık: 189. ISBN 978-605-4518-77-7.
- Gazioğlu, C. (2007). Bütün yönleriyle tarih ve kültür hazinesi Erciş. Sayfa: 283-284.
- Koçak, H. (2003). *Türk Halk Müziği Terminolojisi*. T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Bilimler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- Koşar, Selahattin. (2008). Dünden bugüne Erciş. Erciş ofset matbaacılık ve gazetecilik. Sayfa: 213. Van-Erciş.
- Okan, S. (2020). *Derlemeler (Kayıtlar-Yöresel Çalışmalar-Alan araştırmaları)*. Turkish Music Portal internet sitesi. <http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-turleri/turk-halk-muzigi-derlemeler>. Erişim: 29.01.2020.
- Oto, M. Murat. (2013). Geçmişten Geleceğe Van Türküleri-1. ISBN: 978-975-978-605-85807. İstanbul: Soylu Matbaa Yayın Kırtasiye.
- Oto, M. M. (2016). Van’da Türk Halk Müziği Derlemeleri. Sayfa: 253-270. Van 2014 Kültür ve Turizm Envanteri III, Halk Kültürü-I (Dil ve Anlatım-Halk Edebiyatı-Müzik Kültürü). Editör: Yılmaz Önay, Davut Tathı. Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. ISBN: 978-605-149-804-1. Van: Gündoğdu Ofset.
- Özbek, Mehmet. (2015). Türk Halk Musikisinin Dünü, Bugünü ve Yarını. Panel Konuşması. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/02/T%c3%9cRK-HALK-MUS%c4%b0K%c4%b0S%c4%b0N%c4%b0N-D%c3%9cN%c3%9c-BUG%c3%9cN%c3%9c-VE-YARINI-THE-PAST-PRESENT-AND-FUTURE-OF-TURKISH-FOLK-MUSIC-pdf>.
- Öztürk, K. (2019). Şarkıyla yöresi kadın ağzı türkü yakma ve söyleme gelenekleri. T.C. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik ve Sahne Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Tan, N. Ve Turhan, S. (2001). Van Halk Müziğine Giriş - Sözlü ve Sözsüz Ezgiler. Ankara: Van Valiliği Kültür Yayınları.
- Sarısözen, M. (1950). Maarif Vekilliği Devlet Konservatuarı Folklor Arşivi. Van Derleme Fişleri Tutanakları.
- TRT. (1967). Birinci Folklor Derlemesi Kayıtları ve Tutanakları.
- TRT (t.y.a). *Mendi*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.
- TRT (t.y.b). *Mendi yoldum bahçadan*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.
- TRT (t.y.c). *Ha bu dereden esen yel*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.
- TRT (t.y.d). *Göyden bir çif sona yendi*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.
- TRT (t.y.e). *Yeri yeri durnam*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>. Erişim tarihi
- TRT (t.y.f). *Yoncalar hanım yoncalar*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.g). *Bal yeme bal yeme bal şirin olur*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.h). *Şık şık bilezik kolunda*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.i). *Şirin nar ağacıyam*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.i). *Gidersen uğur ola (lal mercanlar)*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.j). *Bir bölük ağca kızlar*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.k). *Boyakçının gelini*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.l). *Gel beri yar gel beri*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.m). *Kars'a giderim Kars'a*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.

TRT (t.y.n). *Eze mezeden oğlan*. <http://www.trtnotaarsivi.com/bak-thm.php>.